

ЗЛОВЖИВАННЯ БАТЬКІВСЬКИМИ ПРАВАМИ В КОНТЕКСТІ ІНСТИТУТУ ЗЛОВЖИВАННЯ СУБ'ЄКТИВНИМИ ЦИВІЛЬНИМИ ПРАВАМИ

Статтю присвячено дослідженню питання зловживання батьківськими правами. Проаналізовано окремі види батьківських прав, відповідальність за порушення, можливість субсидіарного застосування норм Цивільного кодексу України при кваліфікації здійснення батьківських прав як зловживання правом.

Особисті немайнові та майнові відносини між батьками та дітьми – один із видів сімейних взаємин. На основі того, що сімейне право, яке регулює ці відносини, є підгалуззю цивільного права (автор підтримує саме цю точку зору, висловлену зокрема такими авторитетними юристами як Антокольська М. В., Жилінкова І. В., Шершеневич Г. Ф.), потребує вирішення питання чи можливо застосовувати положення Цивільного кодексу України про зловживання суб'єктивними цивільними правами до батьківських прав? Необхідно зазначити, що Сімейний кодекс України (далі – СК), регулюючи у Главі 2 здійснення сімейних прав, не встановлює їхні межі. У зв'язку з цим, для виявлення меж здійснення батьківських прав, а також засобів відповідальності за їх порушення, можливе субсидіарне застосування норм Цивільного кодексу України, згідно зі ст. 8 СК, яка передбачає, що якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин.

Дослідження проблеми зловживання батьківськими правами актуальне та цікаве, і це зумовлено, по-перше, тим, що зміст та межі здійснення цих прав суттєво відрізнялися залежно від конкретного етапу розвитку суспільства, та, по-друге, тією особливістю батьківських прав, що вони здійснюються в інтересах дитини.

У Стародавньому Римі батько мав стосовно своїх дітей право життя та смерті (*jus vitae ac necis*) – міг зберегти новонародженого, а міг убити, мав право продажу дітей і т.п [1]. Із плином часу ця сувора батьківська влада обмежувалася та в період імперії була зведена до права батька застосовувати домашні заходи покарання дітей, заборони укладати шлюб без згоди батька тощо [2]. Убивство сина прирівнювалося до звичайного вбивства та мало наслідком кримінальне покарання.

Подібна ситуація була і в Афінах. До часів Солона (VI ст. до н.е.) влада батька над дітьми була практично необмеженою (він міг продати сина в рабство). Незважаючи на те, що з часом батьківська влада слабшала, все ж він міг за непослух позбавляти сина спадщини, а дочку одружити на власний розсуд [3].

Практично безмежна батьківська влада і була основною причиною зловживань [4], особливо у зв'язку з тим, що дії батька в багатьох випадках суперечили інтересам дітей.

Цивільний кодекс Наполеона 1804 р. у першій редакції книги першої передбачав можливість батька, що мав серйозні причини бути незадоволеним поведінкою своєї дитини, яка не досягла 16 років, позбавити її волі на строк до одного місяця [5].

Загальноімперське Німецьке Цивільне Уложення 1896 р. встановлювало суттєві обмеження батьківської влади, по-перше, владою матері та, по-друге, запровадженням особливої інстанції – опікунського суду. Так, ст. 1626 Цивільного Уложення передбачала, що неповнолітні діти (до 21 року) перебували під батьківською владою, під якою розуміли владу як батька, так і матері за умови, що мати перебуває із батьком дитини у шлюбі. А стаття 1631 передбачала право батька, турбуючись про особистість дитини, вдаватися до відповідних виховних заходів, рішення про що приймав за заявою батька опікунський суд [6].

Що ж до сучасного стану правового регулювання батьківських прав, то для цивілізованого суспільства характерне обмеження батьківської влади правами та інтересами дитини. Так, Конвенція про права дитини ООН, у ч. 1 ст. 18 визначає, що батьки несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування. Держави-учасниці Конвенції вживають усіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів для захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насиль-

тва, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включно із сексуальними зловживаннями, з боку батьків (ч. 1 ст. 19 Конвенції).

У сімейному праві триває дискусія щодо особливості батьківських прав. Вона полягає в тому, що до батьківських прав органічно входять не тільки права, а й обов'язки, тобто батьки не лише мають право, але й зобов'язані здійснювати батьківські права. Особливо це стосується права батьків на виховання дитини. Такий погляд зумовлений, зокрема, тим, що законодавство багатьох країн містить норми про те, що виховання неповнолітніх дітей є одночасно і правом, і обов'язком батьків. Наприклад, п. 2 ст. 38 Конституції Російської Федерації встановлює, що піклування про дітей, їх виховання є рівною мірою правом та обов'язком батьків [7]. Стаття 371-1 Цивільного кодексу Франції – Кодексу Наполеона (в редакції Закону від 4 березня 2002 р.) визначає батьківські права як сукупність прав та обов'язків, остаточною метою яких є захист інтересів дитини [8]. Стаття 61 Кодексу про шлюб та сім'ю 1969 року (далі – КпШС), що був чинний в Україні до 1 січня 2004 р., містила положення про те, що батьки мають право і зобов'язані виховувати дітей. Аналогічна норма міститься і в Законі України «Про охорону дитинства» (ч. 1 ст. 12). На думку Москалюк В. Ю., у чинному Сімейному кодексі України зазначена дискусія була розв'язана шляхом чіткого розмежування прав та обов'язків батьків щодо виховання дитини, а саме закріплення переліку обов'язків батьків щодо виховання та розвитку дитини в одній статті, а переліку їхніх прав на виховання в іншій [9]. Якщо проаналізувати норми Глави 13 Сімейного кодексу України (далі – СК), то справді можна дійти висновку, що законодавець максимально розмежував права батьків щодо дитини та їхні обов'язки. Це має позитивне значення, оскільки існування так званих моделей «прав-обов'язків» неодмінно породжувало теоретичні та практичні проблеми, адже право та обов'язок – категорії антагоністичні, несумісні: право полягає в поведінці, яка дозволена, а обов'язок – в обов'язковій поведінці (зобов'язання вчиняти певні дії або утримуватися від їх учинення). Що стосується кваліфікації певних дій як зловживання батьківськими правами, то при визнанні правомірності існування моделі «права-обов'язку» неможливо визначити, де ми матимемо здійснення права, наслідком якого є завдання шкоди дитині, а де відбудеться невиконання чи неналежне виконання обов'язку, покладеного на батьків.

Перш ніж перейти до аналізу здійснення конкретних батьківських прав треба звернути увагу ще на одну особливість цих прав. Ці права ма-

ють здійснюватися в інтересах дитини. Саме забезпечення прав та інтересів дитини є призначенням батьківських прав, метою їх здійснення. Суб'єктивні цивільні права, які здійснюються в інтересах інших осіб, В. І. Ємельянов називає «цільовими правами». Окрім батьківських прав, учений зазначає також й інші суб'єктивні цивільні права, які мають здійснюватися в інтересах третіх осіб. Як найяскравіший приклад, він наводить право управителя майна здійснювати фактичні та юридичні дії, пов'язані з управлінням майном, в інтересах власника майна або вигодонабувача за договором управління майном. В. І. Ємельянов стверджує, що зловживати можна тільки «цільовими правами» і визначає зловживання суб'єктивними цивільними правами як порушення уповноваженою особою встановленого законом або договором обов'язку здійснювати суб'єктивне цивільне право в інтересах іншої особи [10]. Саме оцінка відповідності реалізації батьками належних їм прав інтересам дитини і є визначальною при вирішенні питання про наявність чи відсутність зловживання батьківськими правами. Наприклад, батьки, реалізуючи право на виховання та турбуючись про духовний розвиток своєї дитини, можуть залучити її до відвідування релігійної секти, але якщо там практикуються обряди, що можуть завдати шкоди психічному здоров'ю дитини або ж передбачено суттєві обмеження у харчуванні парафіян, то в цьому випадку ми маємо здійснення батьківських прав у супереч інтересам дитини, а отже, наявне зловживання батьківськими правами. Відомим на весь світ став приклад таких дій батьків: у листопаді 2007 р. 35 сектантів у с. Поганівка Пензенської області Російської Федерації спустилися в землянку для очікування кінця світу, з ними було троє дітей, найменшому з яких виповнилося тільки рік і чотири місяці [11].

Які ж батьківські права можна виділити на основі норм СК, чи можливе зловживання цими правами та які наслідки матимуть такі дії?

Можна виокремити такі права батьків: право обрати ім'я дитині при реєстрації її народження, право на виховання, право на спілкування з дитиною, право на визначення місця проживання, право на захист дитини. Нижче проаналізуємо, чи можливо зловживати правом визначати ім'я дитині та правом батьків на виховання своєї дитини.

1. Батьки мають право при реєстрації народження дитини в органах реєстрації актів цивільного стану присвоїти дитині ім'я, яке вони визначають за власною згодою. При цьому батьки не обмежуються будь-яким наявним переліком імен. Сьогодні багато людей хочуть бути оригінальними, відрізнитися від інших. Так, за даними прес-служби Міністерства юстиції України

у 2006 р., були зареєстровані такі імена новонароджених: Сервер, Космос, Лимон, Таймер, Золушка, Шахід, Русалка, Жуйжуй, Парно, Мальвіна тощо [13]. Коли дитина підросте та почне спілкуватися, вона неодмінно зіштовхнеться з тим, що з неї глузуватимуть, її ображатимуть. Батьки здійснили своє право, визначили ім'я дитини, але зробили це всупереч інтересам дитини, а отже, допустили зловживання. Які наслідки матимуть такі дії? Якщо працівники органу РАЦСу приймуть заяву про присвоєння дитині якогось дивного імені та зареєструють дитину, то вона, вважаючи що таке ім'я їй неприємне, після досягнення 16-річного віку матиме право його змінити (ч. 1 ст. 295 ЦК). Якщо ж працівники органу РАЦСу відмовлять у реєстрації дитини, то батьки зможуть оскаржити у суді це рішення, як таке, що порушує їх право визначити ім'я дитини. При розгляді такої справи суд має право, враховуючи інтереси дитини та визнавши такі дії батьків зловживанням правом, відмовити у захисті права, відповідно до ч. 3 ст. 16 ЦК.

2. Право на виховання дитини, змістом якого є право батьків переважно перед іншими особами на особисте виховання дитини, що полягає у виборі ними форм та методів виховання, крім тих, що суперечать закону та моральним засадам суспільства. Що стосується законодавчих обмежень у виборі форм та методів виховання, то вони передбачені, зокрема, в ч. 7 ст. 150 СК. Так, батькам заборонено застосовувати до дитини фізичні покарання, а також інші види покарання, що принижують людську гідність. Виховання – процес тривалий та складний, охоплює різні сфери особистого та суспільного життя. При здійсненні права на виховання можливі різноманітні зловживання. Так, бажаючи бачити свою дитину олімпійським чемпіоном, батьки примушують її надмірно багато часу приділяти спорту, обмежуючи відвідування загальноосвітньої середньої школи. У цьому випадку порушення закону може і не бути – батьки піклуються про здоров'я дитини, а тому забезпечують їй заняття спортом; батьки не заборонили взагалі відвідувати школу, таким чином не порушили свого обов'язку щодо забезпечення отримання дитиною обов'язкової середньої освіти. Але все ж таки ці дії можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини. Скажімо, надмірні фізичні навантаження можуть завдати шкоди здоров'ю дитини, а отримання неналежного рівня середньої освіти позбавить дитину в майбутньому можливості отримати вищу освіту та висококваліфіковану роботу, у разі, якщо вона вирішить пов'язати своє життя не зі спортом. Отже, у цьому випадку наявний приклад зловживання батьками своїм правом на виховання. Наведений вище приклад щодо залучення дитини до відвідування релігій-

них сект, якщо це здійснюється всупереч інтересам дитини, також необхідно розглядати як зловживання батьками правом (тут слід зазначити, що держава взяла на себе обов'язок здійснювати захист дитини від залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій відповідно до ч. 2 ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства»). Які ж правові наслідки дій батьків зі здійснення права на виховання, якщо такі дії порушують права та інтереси дітей? За КпШС однією з підстав позбавлення батьківських прав було зловживання батьківськими правами. Сам кодекс не містив визначення поняття «зловживання батьківськими правами», а от п. 25 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 1998 р. «Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України» визначав, що під зловживанням батьківськими правами слід розуміти використання їх на шкоду інтересам дітей, наприклад, схиляння до жебракування, створення перешкод у навчанні, у передбаченому рішенням суду спілкуванні з дитиною тощо. СК не містить такої підстави для позбавлення батьківських прав як зловживання ними. Втім, окремо виділені такі складові зловживання батьківськими правами, як експлуатація дитини, примушення до жебракування та бродяжництва (п. 5 ч. 1 ст. 164 СК). Як бачимо виключення зловживання батьківськими правами як правової підстави для позбавлення цих прав призведе до того, що здійснення батьківських прав усупереч інтересам дитини, що не полягає в експлуатації дитини, примушення її до жебракування та бродяжництва, не зможе бути підставою для суду позбавити батьків, які такі дії допускають, батьківських прав.

Сьогодні захистити дитину від зловживання батьками правом на виховання можна шляхом відібрання дитини від батьків або від одного з них за рішенням суду, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання (ст. 170 СК). З таким позовом може звернутися орган опіки та піклування, на який Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» покладено, зокрема, обов'язок розгляду звернень дітей щодо зловживання їхніми батьками своїми правами.

Тому, на нашу думку, варто внести до Сімейного кодексу України норму, якою б було закріплено таку підставу для позбавлення батьківських прав як зловживання ними, яка була передбачена КпШС, адже такий вид відповідальності є хоча і крайнім заходом, що вживається до батьків, які допускають такі порушення, але в деяких випадках може бути єдиним та найбільш ефективним заходом з огляду на захист прав дитини.

1. Подопригора А. А. Основы римского гражданского права : учеб. пособие для студентов юрид. вузов и факультетов / А. А. Подопригора. – К. : Вентури, 1995. – С. 99.
2. Новицкий И. Б. Римское право / И. Б. Новицкий. – М. : Ассоциация «Гуманитарное знание» «ТЕИС», 2002. – С. 86.
3. История государства и права зарубежных стран. – Ч. 1 / под общей ред. докт. юрид. наук, проф. О. А. Жидкова и докт. юрид. наук, проф. Н. А. Крашенинниковой. – М. : Изд-во НОРМА-ИНФРА, 1998. – С. 135.
4. Малиновский А. А. Злоупотребление правом / А. А. Малиновский. – М. : МЗ-Пресс, 2002. – С. 73.
5. История государства и права зарубежных стран. – Ч. 2 / под общей ред. докт. юрид. наук, проф. О. А. Жидкова и докт. юрид. наук, проф. Н. А. Крашенинниковой. – М. : Издательство НОРМА-ИНФРА, 1999. – С. 348.
6. История государства и права зарубежных стран. – Ч. 2 / под общей ред. докт. юрид. наук, проф. О. А. Жидкова и докт. юрид. наук, проф. Н. А. Крашенинниковой. – М. : Издательство НОРМА-ИНФРА, 1999. – С. 377.
7. Пчелинцева Л. М. Семейное право России. Учебник для вузов / Л. М. Пчелинцева. – М. : Изд-во НОРМА, 2000. – С. 298.
8. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / отв. ред. А. Довгерт. – К. : Истина, 2006. – С. 76.
9. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. – Х. : Ксилон, 2008. – С. 428.
10. Емельянов В. И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами / В. И. Емельянов. – М. : «Лекс-Книга», 2002. – С. 54 – 57.
11. <http://lenta.ru/news/2007/11/19/underground>
12. <http://www.minjust.gov.ua/0/8652>

C. Kolinchuk

THE PARENTAL RIGHTS ABUSE AS THE ABUSE OF INDIVIDUAL CIVIL RIGHTS

This article is about the problem of parental right abuse. Here is analyzing some kinds of parental rights abuse, liability for that and the possibility of application Civil Code in order to determinate some activity as the abuse of rights.

УДК 347(477)

Лобач О. М.

МОРАТОРІЙ У ПРОБЛЕМНОМУ БАНКУ

У статті проаналізовано правове регулювання застосування мораторію під час дії у проблемному банку тимчасової адміністрації.

Світова економіка переживає кризу. Криза (від грец. – вихід, закінчення) – складний загострений стан, різкий перелом або занепад [1, 283]. Сучасні вчені визначають кризу як крайнє загострення суперечностей у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі [2, 10] і, ґрунтуючись на теорії циклів українця М. І. Туган-Барановського, росіянина М. Д. Кондратьєва, англійця Дж. Кейнса, наголошують, що кризові явища є однією із особливостей ринкової економіки, проявом циклічності економічних процесів [1, 3; 2, 6–9]. Темпи розширеного відтворення будь-якої економічної системи, зазначають учені, не можуть бути безрозмірними, а наявна недосконалість фінансово-економічних взаємовідносин призводить до диспропорцій в економічному розвитку між суб'єктами ринку,

коли одні з них прискорено зростають, а інші при цьому зазнають фінансових труднощів [3, 3]. Диспропорції розвитку ринкового господарства України від моменту набуття нею незалежності наприкінці минулого століття не оминули жодної галузі, а сподівання українських високопосадовців восени 2008 р. на те, що сучасна світова економічна криза не торкнеться нашої країни, виявилися марними. Суб'єкти ринку швидко відреагували на кризу згоранням або зменшенням виробництва, скороченням працівників, обмеженням інших витрат тощо, маючи на меті одне – запобігти втраті капіталів, підприємств, бізнесу.

Не окреслюючи причини світової економічної кризи, зазначимо, що за проблематикою виділяють макро- і мікрокризи, за структурою відносин у соціально-економічній системі виокрем-